

Salvatore Ortisi: *Die Stadtmauer der rätischen Provinzhauptstadt Aelia Augusta - Augsburg. Die Ausgrabungen Lange Gasse 11, Auf dem Kreuz 58, Heilig-Kreuz-Str. 26 und 4. S* prispevkoma Lotharja Bakkerja in Mechtild Overbeck. Augsburgs Beitrage zur Archäologie 2. Wißner-Verlag, Augsburg 2001. ISBN 3-89639-288-3. 308 strani, 47 slik, 73 tabel, 22 prilog.

Utrdbe Elije Avguste, glavnega mesta province Recije, ki ležijo na območju današnjega Augsburga, so eden najpomembnejših rimskih spomenikov v južnonemškem prostoru. Prvotni vojaški tabor, je dobil pod Hadrijanom mestne pravice in najpoznejše tedaj postal sedež prokuratorja province Recije.

V študiji Salvatorja Ortisija so analizirana štiri velika moderna zaščitna izkopavanja na območju mesta Augsburga, ki so potekala med leti 1986 in 1994: Lange Gasse 11, Auf dem Kreuz 58, Heilig-Kreuz-Str. 26 in 4. Raziskani so bili krajši odseki zahodnega obzidja s stolpom ter območja ob obzidju z obrambnimi jarki, grobovi in različnimi naselbinskimi ostanki, predvsem jamami in vodnjaki.

Raziskovanje augsburškega mestnega obzidja ima dolgo tradicijo, zelo pomembno je bilo predvsem delo Ludwiga Ohlenrotha. Njegove izsledke je Ortisi predstavil in uporabil pri interpretaciji.

V knjigi so najprej razloženi nepremični arheološki ostanki, ki jim sledi analiza izbranih skupin najdb. Med drobnim kovinskim gradivom so pomembni ostanki vojaške opreme, ki kronološko segajo od zgodnje do pozne antike. Ortisi je obravnaval tudi sigilato, fino keramiko in amfore, pri čemer sta ga zanimala predvsem kronologija in poreklo posodja. Primerjalno je predstavil zaključene keramične sklope iz tretje četrtine 2. st. in iz druge četrtine 3. st., kjer je obravnaval spremembe v navadni keramiki. Argonnsko sigilato je v posebnem poglavju obdelal L. Bakker. Katalog in table so urejeni po arheoloških sklopih, ki so v katalogu argumentirano datirani. V katalogu je opisano vse drobno gradivo, slike na tablah pa prinašajo le izbrane kose.

Zelo pomembno je poglavje z arheološkim in zgodovinskim izvednotenjem celotnega gradiva. Ortisi je s pomočjo natančno datiranih sklopov rekonstruiral gradbene faze. S pritegnitvijo problematike širokega evropskega prostora pa je razložil pomen posameznih faz utrjevanja. Zahodno območje Elije Avguste je bilo poseljeno od flavijskega obdobja dalje. Po novcih in sigilati se da gradnjo prvega obzidja in dvojnega jarka pred njim datirati v šestdeseta leta 2. st., v čas grožnje germanskih vpadov. Pred gradnjo so zasuli starejše jame in vodnjake, ki so ležali na trasi obzidja.

V prvi tretjini 3. st. sta bila jarka popravljena. V času okoli 240 je bila uničena naselbina, ki je ležala pred mestnim obzidjem. Plast je datirana s kalupi za novčne ponaredke (o tem posebej govori prispevek M. Overbeck), v ruševinah pa so bila najdena človeška okostja. Gre za katastrofo povezano z germanskimi vpadi. Ni pa še jasno, če je bila prizadeta tudi notranjost mesta. Po tej katastrofi mesta izven obzidja niso več obnavljali.

Na območju jarkov je bilo odkrito majhno germansko grobišče iz konca 3. st. V konstantinskem času so obzidje predelali po novem konceptu. Dogradili so izstopajoče stolpe, ki imajo temelje iz spolij. Dodali so še en obrambni jarek, ki je bil premaknjen navzven.

Zadnja popravila jarkov sodijo v konec 4. ali na začetek 5. st., kmalu potem pa je moralo obzidje propasti.

Knjiga je odlično, racionalno delo, ki je nastalo kot disertacija na Univerzi v Münchnu. Na podlagi modernih izkopavanj ter natančne analize stratigrafije in najdb se je izluščila zgodovina tako ozkega območja kot tudi zgodovina mesta s številnimi vzponi in padci. Ortisi je v široki študiji obravnavano problematiko izvrstno vpel v zgodovino province Recije in jo vključil v spremembe in pretrese, ki jih je doživljal širši prostor rimskega imperija.

Jana HORVAT

Cinzia Vismara, Maria Letizia Caldelli: *Epigrafia anfiteatrale dell'Occidente Romano V. Alpes Maritimae, Gallia Narbonensis, Tres Galliae, Germaniae, Britannia.* Vetera 14. Edizioni Quasar, Roma 2000. 263 str., številne fot. in risbe med besedilom.

Pričujoča knjiga je 14. zvezek prestižne, pretežno epigrafske serije *Vetera*, ki jo že od leta 1987 izdaja Silvio Panciera, in hkrati 5. zvezek podserije *Epigrafia anfiteatrale dell'Occidente Romano (EAOR)*, ki jo po prezgodnji smrti Patrizie Sabbatini Tumulesi izdaja Gian Luca Gregori. V seriji *EAOR* so doslej izšle knjige, ki so bile posvečene italjskim regijam, manjka še 1. regija Kampanija in napisi iz amfiteatrov v Rimu, predvsem iz Koloseja. Slednji je že v tisku in bo izšel kot 15. zvezek *Vetera*. Knjiga avtoric Vismare in Caldellijeve pa vsebuje napise, povezane z amfiteatri v naslednjih provincah: v Obmorskih Alpah (*Alpes Maritimae*), Narbonski Galiji (*Gallia Narbonensis*), v Treh Galijah, obeh Germanijah in Britaniji; skupno obravnava 88 napisov.

Knjiga je razdeljena na dva velika dela: katalog in epilog ter splošne ugotovitve. Na koncu knjige so analitični indeksi, zelo pregledni in praktični, saj vsebujejo poleg epigrafskih indeksov še kazalo modernih avtorjev in citiranih mest iz antičnih avtorjev ter tabele s fotografijami. Oba glavna dela sta razdeljena na podpoglavja. Katalog napisov je geografsko razdeljen na dva večja dela: v prvem so obravnavani napisi Obmorskih Alp in Narbonske Galije, v drugem pa napisi ostalih provinc. V vsakem od teh delov pa si napisi sledijo po določenem, vsebinsko smiselnem vrstnem redu, tako so na prvem mestu maloštevilni napisi, ki se nanašajo na upravljanje prireditelj, za kar so bili zadolženi vladarski prokuratorji. Napisi te vrste so redki in v Obmorskih Alpah in Narbonski Galiji sploh niso znani. Sledijo jim napisi, ki se nanašajo na igre in predstave z živalmi, dalje napisi gladiatorjev, gladiatorskih šol in mladinskih organizacij (*iuvenes*). V 4. sekciji so navedeni napisi, ki se nanašajo na amfiteatre in na z njimi povezane zgradbe, v prvem delu pa so izjemoma dodani še medaljoni z uprizoritvami gladiatorjev in gladiatorских bojev, ki so bili najdeni v dolini Rodana.

Nekaj napisov na posebej zanimiv način osvetluje funkcioniranje amfiteatrov. Iz severskega obdobja je znan vladarski prokurator Lucij Didij Marin, ki je imel na skrbi "gladiatorske družine" (*familiae gladiatoriae*) v galskih, hispanjskih in germanskih provincah, Britaniji in Reciji (*ILS* 1396). Njegova naloga je bila med drugim skrbeti za nabor gladiatorjev, ki so jih pošiljali predvsem v Rim, nekaj pa tudi v lokalne amfiteatre, ter za njihovo izžolanje. Bil je zadolžen za zelo veliko geografsko območje, kar je mogoče razlagati s tem, da so bile gladiatorske šole razmeroma redke oz. s tem, da je vladar želel čim bolj centralizirati finančno upravo.

Uprizoritve lova na divje zveri so zahtevale ulov zelo velikega števila divjih živali, kar je pomenilo, da je obstajal specializiran kader, ki je skrbel za lov - bodisi v okviru vojske, bodisi da so angažirali lovce v civilu - ter za čuvanje ujetih živali. Za vse te funkcije imamo iz obravnavanih provinc tudi epigrafska pričevanja. V Kölnu (*Colonia Claudia Ara Agrippinensium*) je bilo odkrito posvetilo Diani, ki ji ga je dal postaviti stotnik 1. minervijske legije Kvint Tarkvij Restitut, ki je v šestih mesecih ulovil kar 50 medvedov. Iz istega mesta je znano še eno posvetilo Diani, ki ji ga je dal postaviti stotnik 6. zmagovite legije Avel Ticij Sever; ta je za prostor, kjer so imeli ujete živali, oskrbel ograjo. Znani so tudi specializirani lovci na medvede, *ursarii*. Njihova zavetnika, ki so se jima pogosto priporočali, sta bila Diana in Silvan.

V Narboni je bil najden žal zelo fragmentaren napis, v katerem je omenjen Fadij Sintrof, ki je zapustil vsoto 33.000 sestercijev, da bi iz obresti vsako leto na dan njegovega rojstnega dneva uprizorili gladiatorske igre. Za njegov testament je bil zadolžen njegov sin. Fadiji so bili bogata trgovska družina v Narboni. Znanih je tudi nekaj visokih mestnih uradnikov

in svečnikov, ki so za meščane financirali gladiatorske igre. Gaj Junij Prisk iz Arelate je ob priliki svoje kandidature za enega od obeh županov dal za mesto zgraditi oz. obnoviti podij v amfiteatru z vrati in srebrnim kipom Neptuna, ko pa je županstvo dobil, je dal še dodatno iz svojega premoženja postaviti štiri bronaste kipe. Priredil je tudi igre in uprizoritev lova na divje živali, ki so trajale dva dni, za mestne svetnike pa je ob tej priliki organiziral banket.

Med napise, ki se nanašajo na amfiteatre, sodi tudi znani počastilni napis na marmornem podstavku za kip (t. i. "marmorni spomenik iz Thorignyja") za uglednega meščana Tita Senija Solemna, ki so mu ga dale postaviti Tri Galije. Najden je bil v kraju Vieux (*Aragenuae*) pri Caenu, dolga stoletja pa je bil shranjen na gradu v Thorignyju. Zelo dolg napis iz leta 238 po Kr. je vklesan na treh straneh baze, na sprednji in obeh stranskih. Na prednji strani je navedena kariera Tita Senija Solemna, na desni stranski ploskvi je vklesano pismo prefekta pretorija Edinija Julijana prokuratorju Badiju Komnianu, ki vsebuje hvalo Titu Seniju Solemnu, na levi pa pismo vladarskega namestnika v provinci Britaniji Klavdija Pavlina Semniju Solemnu. Le-ta je bil v svojem rodnem mestu Aragenuah ugleden in zaslužen mož, med drugim eden od dveh županov, svečenik Rome in Avgusta v osrednjem svetišču Treh Galij ter upravitelj rudniških financ. Za mesto je ogromno napravil, med drugim je dal prirediti 32 gladiatorskih iger. Kot je razvidno iz napisa, je osebno dobro poznal nekaj uglednih osebnosti z Elagabalovega dvora.

Napisi gladiatorjev so največkrat nagrobniki, ki so jim jih postavili žene, njihovi učitelji ali tovariši. Večina je umrla precej mladih, v napisu je pogosto navedeno tudi število zmag, ki so jih dosegli. Nekaj je tudi posvetilnih napisov: oltarje so posvečali predvsem Diani in Nemezi. Zbrani in komentirani so tudi napisi na stopnicah amfiteatrov, ki so določali, kje kdo sedi.

Knjiga je zelo zanimiva, še posebej neobhodna pa je za vse, ki se ukvarjajo s sociološko aktualnimi problemi gladiatorskih iger, predstav lovov na divje zveri, zabave in preživljanja prostega časa v antiki.

Marjeta ŠAŠEL KOS

Supplementa Italica. Nuova serie 18. Edizioni Quasar, Roma 2000. 394 strani, številne fotografije med besedilom.

18. zvezek te izredno pomembne epigrafske serije, ki tekoče dopolnjuje *CIL* in druge stare epigrafske korpuse rimskih napisov Italije, vsebuje štiri prispevke. Prvi obravnava napise rimskega mesta Reate (zdaj Rieti) in njegovega upravnega teritorija iz 4. italske regije (*Sabina et Samnium*), napise je zbrala, opisala in komentirala Maria Carla Spadoni. Avtorica drugega članka je Silvia Maria Marengo, ki objavlja napise iz mesta Trea iz 5. regije (*Picenum*). V tretjem in četrtem članku so objavljeni napisi dveh mest iz 6. regije (Umbrije), v tretjem Giovanna Asdrubali Pentiti objavlja napise iz Amerije, v četrtem pa Simona Antolini napise iz Suase. Na začetku vsakega članka je bibliografija ter zgodovinsko-arheološki oris rimskega mesta, sledijo popravki in dopolnitve k napisom, ki so že bili objavljeni v enem od epigrafskih korpusov. Osrednji del članka so novi napisi, vsi objavljeni s fotografijo, če le niso izgubljeni, vsak prispevek pa zaključujejo epigrafski indeksi, s pomočjo katerih se je mogoče zlahka znajti tudi med večjim številom napisov.

Shema prispevkov, ki se je že takoj izkazala za zelo dobro, je ostala enaka vsa leta izhajanja zvezkov serije *Supplementa Italica*. Dejansko prinaša mnogo več kot le nove napise, saj so posebej pomembni izčrpní zgodovinsko-arheološki uvodi, ki nudijo zadnji, običajno popolni pregled zgodovine in arheologije mesta ter vso relevantno literaturo. Nujno je upoštevati tudi popravke in dopolnila k napisom iz *CIL*-a in drugih

korpusov, ker pogosto vsebujejo pomembne nove podatke.

Najzanimivejši del so seveda novi napisi, ki prinašajo povsem nove informacije za zgodovino obravnavanih mest, včasih pa tudi nove podatke, pomembne za cel imperij, npr. napisi, kjer so navedena službena mesta iz dolge kariere kakšnega senatorja ali rimskega viteza oz. vladarski ali votivni napisi. Največ napisov je bilo najdenih v mestu Reate, od koder je izvirala Vespazijanova družina: Svetonij, ki je napisal knjigo življenjepisov rimskih cesarjev, je za Vespazijanovega deda omenil, da je bil *municeps Reatinus*, meščan mesta Reate. Avtorica objavlja 84 novih napisov, med katerimi jih je nekaj pomembnih za cel rimski imperij. Že prvi je zanimivo posvetilo dvanajstim najsvetejšim bogovom, ki je v takšni obliki redko. Trije oltarji so posvečeni Vakuni, lokalni boginji, ki je morala biti za tamkajšnje prebivalstvo zelo pomembna in po svoji naravi očitno zelo polivalentna. Priporočali so se ji za srečno vrnitev s potovanja in za zdravje ter za druge pomembne stvari v življenju, ki jih niso posebej navedli. Med njenimi častilci so bili tudi predstavniki najvišjih socialnih plasti. V mestu Reate je bilo, podobno kot v mnogih drugih mestih v Italiji, najdeno posvetilo nečaku cesarja Tiberija Germaniku, ki je bil posebej v Italiji izredno priljubljen in so mu italska mesta izkazovala najrazličnejše časti. Zelo lepo nagrobno stelo s ščitom in sulico v zatrepu je dal Publiju Eliju Valentinu, ki je bil po rodu iz Siscije in je služil v osebni cesarjevi gardi, postaviti njegov vojaški tovariš. Ohranjen je daljši *cursus honorum* (službena kariera) na nagrobniku uglednega rimskega viteza Tita Priferinija Peta Memija Apolarisa - postavil mu ga je sin - ki je svojo raznoliko in dolgo kariero nastopil v vojski (bil je poveljnik 3. kohorte Brevkov iz Ilirika), se visoko odlikoval v Trajanovi dačanski vojni, bil med drugim tudi prokurator v Noriku, na koncu svojega službovanja pa je opravljal najvišje funkcije v svojem rodnem mestu.

Članki prinašajo še mnogo zanimivih napisov, vendar vseh ni mogoče podrobneje predstaviti. Rimski napis je primaren dokument in vsak vedno prinaša nove podatke in osvetljuje kak vidik iz življenja v rimski dobi; prav zato je izpovednost rimskih spomenikov silno dragocena. Kot drugod v italskih regijah in provincah rimskega imperija prevladujejo nagrobniki, ki so zlasti pomembni za študij različnih socioloških aspektov in imenoslovja. Sledijo oltarji, posvečeni najrazličnejšim bogovom, večinoma znanim, ki so pomembni za preučevanje kultov in rimske religije. Knjiga sodi med temeljna dela s področja epigrafike, saj dopolnjuje *Corpus inscriptionum Latinarum*, in prav bi bilo, da bi bila v vsaki za antične študije specializirani knjižnici.

Marjeta ŠAŠEL KOS

Kurt Karpf: *Frühmittelalterliche Flechtwerksteine in Karantanien. Marmorne Kirchenaustattungen aus tassilonisch-karolingischer Zeit.* Monographien zur Frühgeschichte und Mittelalterarchäologie 8 (izdajatelj Falko Daim). Universitätsverlag Wagner, Innsbruck 2001. ISBN 3-7030-0352-9. 153 str., 21 slik, 40 tabel.

Izredno privlačen del stavbne opreme zgodnjeresnednjeveških cerkva so kamni s pleteninastim okrasom. Tiste s karantanskega področja predstavlja knjiga Kurta Karpfa, ki se je z njimi srečal pri svojih raziskavah Molzbichla in njegove okolice na Zgornjem Koroškem. Arheološka izkopavanja v tamkajšnji cerkvi sv. Tiburcija so povečala število kmnov s pletenino na več deset. Dotedanje datacije tovrstne cerkvene opreme na Koroškem so poudarjale 9. st., še raje njegov konec. Ker pa je najstarejša cerkvena stavba skupaj s pripadajočim samostanskimi stavbami starejša od tamkajšnjih grobov iz 9. st. in so bili v njej najdeni ostanki kamnite korne pregrade, se je postavilo vprašanje novega ovrednotenja pojava kamnov s pletenino.